

Kok, J.A. de (ofm) (2007), *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland. Een oriëntatie*, Hilversum: Verloren, 631 blz., ISBN 9789087040178, € 39,00.

In 1228 kwamen de eerste minderbroeders, volgelingen van Franciscus van Assisië, naar Nederland en vestigden zich in 's-Hertogenbosch. Zij waren leden van een beweging die in 1209 begonnen was in een klein stadje in Umbrië, maar binnen een paar decennia in heel Europa volgelingen vond. De geschiedenis van deze beweging in Nederland wordt in dit boek beschreven. De auteur is zelf franciscaan, was jarenlang hoogleraar kerkgeschiedenis aan de toenmalige Katholieke Theologische Hogeschool (later Universiteit) te Utrecht, en daarna hulpbisschop van Utrecht. Hij is zelf dus ook subject (want actief betrokken) en object van deze geschiedenis, en geen passieve toeschouwer. Zijn betrokkenheid en zijn visie op de ontwikkeling komen duidelijk naar voren. Vooral voor ingewijden zal het boek daarom ook tegenspraak oproepen. De titel dekt de inhoud niet helemaal: het gaat om de geschiedenis van de franciscanen, één van de drie takken die na allerlei hervormingen zijn overgebleven van de beweging die zijn oorsprong vond bij Franciscus. De andere twee, de kapucijnen en de conventuelen, zijn ook in Nederland aanwezig, noemen zich ook minderbroeders, maar komen in dit boek niet voor.

De geschiedenis der Nederlandse franciscanen laat zich in drie stukken verdelen: van 1228 tot 1529 ('de eerste provincie') toen de Nederlandse franciscanen deel uitmaakten van de provincia Germania inferior (de Nederduitse provincie), met Keulen als centrum. In de hoofdstukken 2 t/m 6 wordt die geschiedenis in grote lijnen geschetst. Het verhaal over de observanten, een hervormingsbeweging, is wat rommelig, en de relatie met het nominalisme, zoals door de auteur geschetst, vind ik weinig overtuigend (96-99). Zoals de auteur ook bij de relatie tussen de Moderne devotie en het nominalisme (66) een erg grote sprong maakt. Ligt het niet meer voor de hand om de maatschappelijke veranderingen (een opkomende, geletterde burgerij) als belangrijkste factor aan te wijzen?

De 'tweede provincie' (1529-1853) is het tijdperk van de kerkhervorming, de Beeldenstorm, de onderdrukking, de schuilkerken. In de noordelijke Nederlanden mochten de broeders enkel op de 'staties' in de grote steden oogluikend hun pastorale werk doen; in andere delen zoals Friesland, waren ze rondtrekkende missionarissen. In de zuidelijke Nederlanden bleven de kloosters bestaan, tot de tijd van Joseph II, die als 'verlicht' vorst de kloosters hervormde naar zijn idealen, en ze nuttig wilde maken aan de staat. De beperkende bepalingen van koning Willem I zorgden er tenslotte voor dat de franciscanen in Noord-Nederland bijna uitstierven (pp 113-260).

Uit de aantallen pagina's valt op te maken dat het zwaartepunt bij deze studie ligt bij de (huidige) 'derde provincie', opgericht in 1853 (pp 260-579). Uitvoerig wordt beschreven hoe de overgebleven minderbroeders zich na 1853 herschikten, en hoe er een eenheid gesmeed werd uit twee groepen: de broeders die in de kloosters woonden, en daar een strenge discipline hadden, met veel gebed en meditatie, en de broeders op de staties, die pastoraal bezig waren. Deze twee groepen, vaak aangeduid als 'de bruinen' resp. 'de zwarten' waren qua le-

vensstijl natuurlijk verschillend, het werk op de staties vroeg om andere manieren van met name armoedebeleving. De auteur doet veel moeite om te laten zien dat ook de broeders op de staties 'echte minderbroeders' waren, en niet verkapte seculiere priesters.

Interessanter is de beschrijving van de sterke groei der franciscanen. Vanaf ong. 1900 namen ze in aantal en in activiteiten sterk toe. Het vroegere kloosterlijke ideaal (de 'recollecten', met nadruk op een teruggetrokken, beschouwend leven) werd steeds meer vervangen door een actieve inzet op oude (parochies) en nieuwe gebieden: de missie (China en Brazilië) en werkterreinen in Nederland: de mijnwerkers in Zuid-Limburg. De franciscanen groeiden uit tot de grootste religieuze groepering in katholiek Nederland, met meer dan 1200 leden, actief op allerlei gebied (middelbare scholen, apostolaat onder onkerkelijken). De Kok wijst op een belangrijke factor voor deze groei: de rekrutering via de vele franciscaanse parochies, en het feit dat de franciscanen een veel goedkopere weg naar het priesterschap boden dan de wereldheren!

De grote ommekeer komt in de jaren '60. De Kok spreekt over 'kanteljaren' 1964-1967, waar de franciscanen, mede onder invloed van het Vaticaans Concilie, zich gingen bezinnen op de eigen identiteit. Met name het klerikale karakter van de orde kwam onder vuur te liggen. Was de franciscaanse beweging immers niet primair een broederschap, en niet een werkgemeenschap van priesters met lekenbroeders als hulpkrachten? Jonge franciscanen wilden niet meer tot priester gewijd worden, maar bleven broeder, en probeerden nieuwe wegen te vinden. (De franciscanen wensten ook niet meer – sinds 1983 – aangesproken te worden als 'pater' maar als 'broeder'). Intussen liepen de aantallen sterk terug, er traden bijna geen kandidaten meer toe, het aantal uittreeders lag hoog, de provincie zakte terug van 1200 naar minder dan 200 leden nu.

Voor een socioloog is het de vraag hoe deze ontwikkeling te verklaren is. In een van de eerste sociologische studies van de Nederlandse franciscanen, die van M. Baan ofm, was al gewezen op de interne en externe spanningen die door de groei in aantal leden en de soorten activiteiten werden opgeroepen. De Kok noemt wel enkele factoren (secularisatie, Concilie), maar er is geen sprake van een echte analyse. Met name het leiderschap (of het gebrek eraan); de onmacht om met een verouderde spiritualiteit de moderne wereld in te gaan; de te grote organisatie die een besef van gemeenschap praktisch onmogelijk maakte, en nog meer factoren zijn waarschijnlijk aan te wijzen als elementen die bij een dergelijke verklaring nodig zijn. Maar behalve deze interne oorzaken waren de franciscanen in deze natuurlijk vooral 'slachtoffer' van een algemene ontwikkeling die ook bij jezuïeten, dominicanen en andere orden en congregaties plaatsvond. Of ze daarbij ook nog een eigen ontwikkeling doormaakten is een vraag die enkel door vergelijkende studie beantwoord kan worden.

In zo'n uitgebreide studie over acht eeuwen sluipen natuurlijk wel eens foutjes. De auteur heeft zelf al een lijstje gemaakt en die aan belangstellenden toegestuurd. Maar het geheel is een groots overzicht, boeiend en soms prikkelend geschreven, en daardoor uitnodigend tot verdere studie. Soms is de stijl wat eigenaardig, en lijkt de auteur tot ingewijden te spreken. Het boek is volgens de ondertitel een "oriëntatie", want veel moet

nog nader onderzocht worden. Daarom eindigt hij met een hoofdstuk voor “wie meer wil weten”, een uitgebreide inleiding in de bronnen en literatuur (580-592).

Jan Sloot

Tilburg

Genoemde literatuur:

M.A. Baan ofm (1965), *De Nederlandse Minderbroedersprovincie sinds 1853. Sociologische verkenning van een religieuze groepering in verandering*, Assen: Van Gorcum etc.

Praag, Herman van (2008), *God en Psyche. De redelijkheid van het geloven. Visies van een jood*, Amsterdam: Boom, 413 blz.. ISBN 978908506391932, € 32,50.

Aan dit boek ligt één centrale gedachte ten grondslag: ‘dat religieus geloof een normaal bestanddeel is van het menselijk belevingsrepertoire, een waardevolle zingever van het leven en als zodanig een kostbaar goed.’ (16) En elders drukt de auteur ditzelfde zó uit: ‘Muziek doet mij niets’ of ‘schilderijen spreken mij niet aan’ of ‘de natuur roept niets bij mij op’, zullen vrij algemeen de reactie oproepen: ‘wat jammer, je mist iets’. Voor religieuze ongevoeligheid geldt in feite hetzelfde. Het is een tekort, omdat men zichzelf tekortdoet (39). Positief geformuleerd: ‘Cognitieve ontvankelijkheid voor religieuze overwegingen en emotionele ontvankelijkheid voor religieuze ervaringen zijn normale bestanddelen van de psychische uitrusting van de mens.’ (58) Hiermee is duidelijk dat de sfeer van dit boek afwijkt van wat vaak op radio of tv te horen is uit de mond van opinieleiders. En omdat de auteur een gerenommeerd psychiater en onderzoeker is, is dat opmerkelijk. Dat de auteur een ervaren onderzoeker is, merkt men aan de nauwkeurige stijl van het boek.

Citaten te over die duidelijk maken dat dit boek tegen heersende trends ingaat. Ik noem er een aantal. ‘De hersenen zijn het instrument dat (religieuze) behoeftebevrediging mogelijk maakt. Zij zijn niet de oorsprong van die behoeften.’ (100) ‘Niet alleen de natuurwetenschappen leiden tot kennis. Subjectiviteit en kennis zijn geen tegendelen.’ (97) In *Excursie III Descartes’ gelijk Over de relatieve autonomie van de ziel* lezen we: ‘De psyche mag geen ondergeschoven kind van het brein worden.’ (112) ‘Bewustzijn, vrije wil; vermogen tot introspectie, tot zelfkennis; vermogen om de eigen geestestoestand te be-oordelen; zich in te leven in de geestestoestand van een ander; (...). Ik voorzie niet dat breinonderzoek ze zal kunnen ontraadselen.’ (112) ‘Het heeft er alle schijn van, (...) dat Descartes het in wezen wel degelijk bij het rechte eind heeft gehad.’ (115) Dawkins noemt iemand die de ‘waartoe-vraag’ stelt een wetenschappelijke analfabeet, van Praags ant-woord daarop luidt: iemand die om de ‘waartoe-vraag’ heen loopt en religie als een achter-haalde zaak beschouwt is een intellectuele analfabeet (117-118).